

Karol Kuźmicz

Uniwersytet w Białymstoku
e-mail: k.kuzmicz@uwb.edu.pl

**Kilka uwag w obronie utopizmu,
na marginesie pracy Łukasza Stefaniaka, *Utopizm: źródła myślowe
i konsekwencje cywilizacyjne*, Lublin 2011, 212 stron**

SUMMARY

**A Few Remarks in Support of Utopianism. About Work of Łukasz Stefaniak:
*Utopizm: źródła myślowe i konsekwencje cywilizacyjne***

Łukasz Stefaniak in his book – *Utopizm: źródła myślowe i konsekwencje cywilizacyjne*, made a philosophical reflection on Utopia. His evaluation the role of utopianism in the history of mankind is negative. According to him, utopianism is contrary to human nature, it has an idealistic roots and leads to the totalitarian consequences.

Criticizing of the Author's arguments we can say that Utopia is not contrary to human nature. We can also not agree with his claim that the utopianism calls only negative consequences.

Key words: civilization, philosophy, politics, totalitarianism.

Motto: „To myślenie utopijne, a nie «realistyczne», ma ostateczny sens. Choć splot ich wyobraźni może zdać się śmieszny, utopiści rozpoznają rzeczywiste wymiary zjawiska, jakim jest człowiek”¹.

(Pierre Teilhard de Chardin (1881–1955), *L'Avenir de l'Homme*, 1959)

Zagadnienie utopii społecznych można rozważać z rozmaitych punktów naukowego widzenia i interpretacji związanych z nimi problemów. Zasadniczą kwestią, a zarazem pytaniami, na które powinniśmy odpowiedzieć w związku z problematyką utopizmu, jest to, czy w ogóle można i należy bronić utopii. W nawiązaniu do omawianej książki już na wstępie odpowiem, że utopii nie tylko można bronić, a w niektórych przypadkach nawet trzeba. Podobnie jak można utopizm poddawać krytyce, a nawet należy go krytykować – czego

¹ Cyt. za: Z. Bauman, *Socjalizm. Utopia w działaniu*, przeł. M. Bogdan, Warszawa 2010, s. 8. Zob. P. Teilhard de Chardin, *The Future of Man*, przeł. na ang. N. Denny, London 1964, s. 72.

dokonał właśnie Łukasz Stefaniak. W swojej monografii uczynił to w sposób skrupulatny, ujmując tytułowe zagadnienie utopizmu z filozoficznego punktu widzenia. Zauważył to już w *Przedmowie* Pan Profesor Henryk Kiereś, pisząc, że „rozprawa dra Łukasza Stefaniaka wyróżnia się, a nawet ma charakter pionierski, dowodzi bowiem, że teoria społeczna leży w gestii filozofii i że należy wpierw rozstrzygnąć problem filozofii (realizm czy idealizm?), aby nie uwiłkła kwestii społecznej w utopizm i jego totalitarne wizje” (s. 8). Jak podaje we *Wstępie* Łukasz Stefaniak, generalnym założeniem jego pracy było ukazanie niedorzeczności koncepcji społecznych inspirowanych myśleniem utopijnym. Natomiast celem szczegółowym – przedstawienie idealistycznych źródeł utopizmu oraz jego negatywnych skutków cywilizacyjnych (s. 10).

Autor powyższe zadania zrealizował znakomicie. Opracował systematykę wewnętrzną pracy, zarazem w sposób bardzo prosty i jasny, jak również prze-myślany. W tym celu obok tradycyjnego *Wstępu* i *Zakończenia* rozprawa podzielona została na trzy części, każda z nich zawiera przynajmniej 2 rozdziały i szereg podrozdziałów (od 2 do 7). Wyjątek stanowi rozdział pierwszy części III, w którego skład wchodzi obok 2 podrozdziałów, także punkty.

W części I Autor omówił ogólnie zagadnienie utopii, zwracając uwagę na ich dzieje i stan badań. W rozdziale pierwszym opisał dzieje utopii. Celem przejrzystości omówienia historycznego przyjął uznawany za klasyczny (tradycyjny) podział na okresy myślenia utopijnego (s. 17). Jego początki słusznie dostrzegł już w filozofii starożytnej, a następnie przedstawił rozwój tego typu myślenia w kolejnych epokach historycznych: w średniowieczu, w tym także w okresie wczesnochrześcijańskim, renesansie, oświeceniu, XIX w. i współcześnie. Na uwagę zasługuje fakt zauważenia i opisanie w podrozdziale ósmym – polskiej myśli utopijnej (Andrzeja Frycza-Modrzewskiego, Stanisława Leszczyńskiego, Ignacego Krasickiego, Stanisława Staszica, Wojciecha Gutkowskiego, Franciszka Salezego Jeziorskiego, Tadeusza Krajewskiego, Józefa Marię Hoene-Wrońskiego, Ludwika Królikowskiego, Leona Rzewuskiego, Stefana Żeromskiego, Jerzego Żuławskiego, Stanisława Lema).

Z kolei rozdział drugi tej części dotyczy sporu o genezę i istotę utopii oraz dotychczasowych prób ich podziału. Ujmując pracę całościowo, wydaje się, że więcej uwagi mógłby poświęcić on antyutopiom, które obecnie raczej dominują jako wiodący przekaz związany z wizją organizacji społecznej, politycznej i gospodarczej ludzkości i świata. Tłumaczy to jednak sam tytuł książki, który wiąże się bezpośrednio z utopizmem, a antyutopia jest jedynie jego swoistą kontynuacją i rozwinięciem. Przytaczając różne definicje utopii i tzw. świadomości utopijnej, Autor rozprawy powołuje się na stanowiska najważniejszych specjalistów zajmujących się utopiami, na czele z Karlem Mannheimem, Erstem Blochem, Raymondem Ruyerem, Robertem Mucchiellim czy Sebastianem Mercierem i wielu innymi. Szeroko prezentuje też poglądy krytyczne socjologów, historyków, teoretyków literatury, filozofów oraz badaczy próbujących

stworzyć własne podziały i typologie utopii (s. 11). Uzupełnieniem niniejszych rozważań mogłyby być dodatkowo w tym zakresie prace współczesnego rumuńskiego filozofa Emila Ciorana (1911–1995), pt. *Historia i utopia* oraz Samuela N. Eisenstadta (1923–2010), pt. *Utopia i nowoczesność: porównawcza analiza cywilizacji*. Obie bowiem wpisują się w tok rozważań poruszanych przez Łukasza Stefaniaka. Pierwszy z nich stwierdził, iż marzenia o utopii zostały spełnione, lecz w duchu zupełnie innym, niż zakładali pierwotnie ich twórcy, gdyż to, co było w nich doskonałe, dla nas stało się wadą, a jej chimery zostały naszymi nieszczęściami². Ten drugi położył z kolei nacisk na działanie tu i teraz polegające na centralnej roli protestu i buntu utopii wobec zastanej rzeczywistości³.

Część II poświęcona została najważniejszemu z metodologicznego punktu wyjścia zamierzeniu Autora, czyli filozoficznemu wyjaśnieniu utopizmu. Ujmuje go przede wszystkim z punktu widzenia „filozofii cywilizacji, którą wzbogacił wiedzą humanistyczną, ekonomiczną i socjologiczną” (z *Przedmowy* Henryka Kieresia, s. 7). Spośród działów filozofii dotyka również problematyki związanej bezpośrednio bądź przynajmniej pośrednio z antropologią filozoficzną, filozofią społeczną, filozofią polityki, etyką, historiozofią, a nawet filozofią kultury. Jego refleksja filozoficzna w rozdziale pierwszym tej części ściśle wiąże utopię z zagadnieniem cywilizacji. Po przedstawieniu różnych ujęć typologicznych utopii (s. 76–80) odpowiada na bardzo ważne, a może i fundamentalne pytanie: dlaczego utopia? Wzbogaca je pytaniami dodatkowymi w rodzaju: co to jest? – mającym wyjaśnić przyczynę formalną utopii; z czego to jest? – przyczynę materialną; kto powołał do istnienia? – jako przyczynę sprawczą utopii oraz jej przyczynę celową: po co to jest? (s. 81). Odpowiadając przykładowo na ostatnie z powyższych pytań, Łukasz Stefaniak pisze, iż „celem utopii (przyczyną celową) jest eliminacja zła z życia społecznego [...] impulsem działania dla utopisty jest obserwacja dla otaczającej go rzeczywistości społecznej, którą uważa za złą. Rodzą się w nim idee, dzięki którym według niego można owo zło wyeliminować” (s. 81).

Następnie Autor wskazuje, na czym to zło społeczne, które utopia ma zwalczać, polega. Według niego „tkwi ono w błędnej strukturze społecznej – meto-
dzie życia społecznego oraz **w błędnych prawach** [co zainteresować powinno także prawników – podkreślenie moje]” (s. 82). Bardzo ciekawy w tej kwestii okazuje się również podrozdział pierwszy zatytułowany: *Socjalizacja i prawo* – rozdziału trzeciego tej części, dotyczącej metod wdrażania utopii. Łukasz Stefaniak słusznie zwraca uwagę, po pierwsze na kluczową rolę socjalizacji w życiu społecznym, którą dostrzegli twórcy koncepcji utopijnych (s. 103).

² Por. E. Cioran, *Historia i utopia*, przeł. M. Bieńczyk, Warszawa 2008, s. 119.

³ Por. S. N. Eisenstadt, *Utopia i nowoczesność: porównawcza analiza cywilizacji*, przeł. A. Ostolski, Warszawa 2009, s. 480 i nast.

W tym kontekście socjalizacja według niego jest „strażnikiem realizacji idei w ramach konkretnej rzeczywistości społecznej. Utopia jawi się nam jako system edukacyjny, który ma kreować człowieka dla potrzeb państwa” (s. 105). W noweli zatytułowanej *Utopia jest w nas* Stefan Andres stwierdził, że „[...] jeszcze nikt nie potrafił przekształcić świata w utopię, jeszcze nikt [...]”⁴. W ten sposób tytułowa utopia jawi się nam jako symbol wszelkich złudzeń, w jakie strącają nas nasze zmysły, nasza wola czy błędy naszej myśli, o czym w *Posłowie* do tej noweli pisał Edmund Misiulek⁵. Podobne stanowisko wcześniej zajmował przecież Leszek Kołakowski, pisząc o utopii jako dążeniu „do przemian, które «naprawdę» nie dają się urzeczywistnić w doraźnym działaniu, które leżą poza przyszłością widzialną i dającą się planować. A jednak utopia jest narzędziem działania na rzeczywistość i planowania praktyki społecznej. Rodzi się więc niebezpieczeństwo, że utopia okaże się tak dalece nieadekwatna do rzeczywistości, iż chęć narzucenia jej światu przybierze formy ponurej groteski i doprowadzi do monstualnego zniekształcenia świata, a więc do przemian społecznie szkodliwych, groźnych dla wolności człowieka”⁶.

A zatem realizowana utopia przestaje być w gruncie rzeczy utopią, stając się raczej swoim ideowym zaprzeczeniem, niczym antyteza dla samej siebie⁷. Bliżej jej wówczas do obrazu antyutopii niż utopii, która w świecie realnym po zetknięciu się z rzeczywistością ponosi zazwyczaj klęskę⁸. Po drugie, obok socjalizacji w społeczeństwach utopijnych, to właśnie **prawo pozytywne – stanowione** odgrywa kluczową rolę w procesie oddziaływania na społeczeństwo (s. 104).

Już w tym momencie można się zastanowić nad trafnością głównej tezy pracy Pana Łukasza Stefaniaka, która brzmi: „**utopizm jest niezgodny z ludzką naturą, ma swoje korzenie w idealizmie oraz powoduje totalitarne konsekwencje cywilizacyjne, czego przejawem jest monizm kulturowy oraz degradacja bytu osobowego**” (s. 11). Jest to teza potwierdzająca wyraźnie krytyczne stanowisko Autora wobec utopizmu i jego cywilizacyjnych konsekwencji. Warto się zastanowić, czy tak jednoznaczne stanowisko nie jest dla myślenia utopijnego zbyt krzywdzące. Na pewno jednak rozważania Łukasza Stefaniaka eksponują negatywne konsekwencje takiego myślenia. Tak jak bez zastrzeżeń

⁴ S. Andres, *Utopia jest w nas*, przeł. I. Zaleska, Warszawa 1982, s. 30.

⁵ Ibidem, s. 117.

⁶ L. Kołakowski, *Sens ideowy pojęcia lewicy*, [w:] *Pochwała niekonsekwencji. Pisma rozproszone z lat 1955–1968*, t. 2, Przedmowa, wybór i opracowanie Z. Mentzel, Warszawa 1989, s. 17.

⁷ Por. K. Kuźmicz, *Realizacja utopii*, [w:] *Tolerancja*, red. M. Szyszkowska, T. Kozłowski, Warszawa 2003, s. 135.

⁸ Zob. idem, *Prawo w utopii komunistycznej. Zarys problematyki*, „Zeszyty Prawnicze” 2011, nr 11.4, s. 255–275.

można się zgodzić z jego tezą o idealistycznych korzeniach utopizmu, jako konstruktach umysłu (s. 140), tak trudniej przyjąć bez zastrzeżeń tezę o niezgodności utopizmu z ludzką naturą. W pierwszym przypadku Autor wyjaśnia to wprost, odpowiadając na pytanie tytułowe rozdziału czwartego części II: *Utopizm: realizm czy idealizm?* Według niego to właśnie idealizm, a nie realizm jest źródłem utopizmu (s. 134–137). Głębszej refleksji z pewnością wymaga uzasadnienie tezy o niezgodności utopizmu z naturą ludzką, ponieważ sam fakt tworzenia przez ludzkie umysły wizji utopijnych czy antyutopijnych wiąże się bezpośrednio z ludzkim myśleniem, a myślenie nawet kategoriami idealistycznymi trudno uważać za sprzeczne z ludzką naturą. Nie tylko biorąc pod uwagę, iż o istocie człowieczeństwa przesądza myślenie określonymi kategoriami, ale także to, że człowiek jest z natury istotą społeczną, a utopizm odnosi się bezpośrednio do życia zbiorowego ludzi i to takiego, jakie zdaniem ich twórców być powinno. Tym bardziej że sam Autor stwierdził też, iż „utopizm towarzyszy człowiekowi od najdawniejszych czasów. Pomimo licznych nieudanych prób jego realizacji nadal są podejmowane próby stworzenia doskonałej społeczności. Skłonność utopistyczna towarzyszy również czasom współczesnym, a nawet dominuje dziś” (s. 189).

O tym, że źródła myślenia utopijnego tkwią w naturze ludzkiej, pisał we *Wstępie do Nowej Atlantydy* Francis Bacon – Wiktor Kornatowski. Jego zdaniem taka jest właśnie natura człowieka, „...iż wszelkie trudności, zarówno osobiste, jak ogólne, stają się bodźcem do snucia marzeń o jakimś świecie idealnym”⁹. Z kolei Zygmunt Bauman zwrócił uwagę na fakt historyczności utopii będącej przejawem struktury psychicznej człowieka, jego skłonności do niepokory i buntu wobec zastanych wzorów¹⁰. Według niego: „jakąkolwiek byłaby natura człowieka jako takiego, myślenie utopijne wymaga zdolności łamania zwyczajowych asocjacji, uwolnienia się od przytłaczającej umysłowo i fizycznie dominacji rutyny i inercji tego, co będąc zakorzenionym w zwyczajach, przyjmowane jest za «normalne» [...]. Utopie utrzymują terazniejszość w stanie, by tak rzec, reakcji chemicznej z przyszłością; reakcji, której osadem jest związek chemiczny znany pod nazwą historii ludzkiej”¹¹. Jednakże, jak zauważył Roman Tokarczyk, „prawidłowością rozwoju historycznego jest stopniowe ich zbliżanie się do rzeczywistości, dzięki rozwojowi społecznemu i postępowi technicznemu, przynoszącym odpowiednie ku temu środki. Gdy u swych historycznych źródeł utopia była całkowicie transcendentna wobec rzeczywistości społecznej, w miarę upływu czasu stawała się wobec niej coraz

⁹ W. Kornatowski, *Wstęp*, [w:] F. Bacon, *Nowa Atlantyda*, przeł. i oprac. W. Kornatowski, Warszawa 1954, s. 41.

¹⁰ Z. Bauman, op. cit., s. 8.

¹¹ Ibidem, s. 8–9.

bardziej immanentna”¹². W takiej sytuacji przeciwstawiamy zwykle rzeczywistość myśleniu utopijnemu, bez pytania o to, czym jest rzeczywistość. Według tego filozofa prawa już w samej rzeczywistości tkwią elementy utopijne, a praktyka społeczna to kwestia permanentnych relacji między rzeczywistością a możliwością. „Utopijna mentalność, która musi szukać środków samokreacji, w praktyce społecznej opiera się na wyobrażeniach, że ludzie nie odróżniają rzeczywistości sytuacyjnej od utopii należących do pragnień”¹³.

W powyższym kontekście można postawić kolejne pytania. Pierwsze: czy jak najbardziej idealistyczne myślenie o lepszym świecie, a w konsekwencji również chęć uczynienia świata lepszym, niż jest, stanowi wadę całego rodzaju ludzkiego, czy tylko niektórych przedstawicieli naszego gatunku, którzy tworzą bądź dążą do zrealizowania utopii? Drugie natomiast pytanie: czy wszystkie dotychczasowe próby stworzenia utopii na pewno poniosły całkowitą klęskę? I wreszcie: czy dążenie do świata ideałów, jako wartości wyższych, np.: zorganizowania doskonałej wspólnoty, osiągnięcia sprawiedliwego ustroju, pracy na rzecz społeczności, pokoju wewnętrznego i zewnętrznego, które tak często wyrażają koncepcje utopijne – są sprzeczne z naturą ludzką?

W części III Autor opisuje cywilizacyjne konsekwencje utopizmu. Zasadne podstawy ma także jego teza o tym, że utopia jest zarówno totalitarna, jak i cechują ją założenia globalistyczne (s. 176). Wydaje się, że bliższe prawdy byłoby stwierdzenie, że utopia może być w swoich założeniach totalitarna, choć wcale taka być nie musi, zwłaszcza porównując utopie z antyutopiami, które są tych pierwszych ideową antytezą. Jak słusznie zauważył współczesny badacz fikcji i narracji literackiej Mariusz M. Leś, niesłusznie myślenie utopijne, podobnie jak utopia, kojarzy się zazwyczaj „z pozostawianiem w sferze szkodliwych złudzeń”. Proponuje on po uznaniu wieloznaczności utopii konsekwentnie „zwrócić dynamikę myśleniu utopijnemu”¹⁴. Jego zdaniem wnioski ten poprzec należy przede wszystkim zaakceptowaniem zakorzenienia myślenia utopijnego właśnie fikcji literackiej oraz przypisaniem temu myśleniu walorów poznawczych. W takim ujęciu utopia to jednak nie projekt polityczny, ale „opowieść o wyobrażonym systemie”¹⁵. Powołując się na kolejny autorytet w tej kwestii – Frederica Jamesona, warto przytoczyć jego słowa dotyczące kwestii utopia a totalitaryzm. Według niego „teoria, według której utopia jest konstrukcją o nieuchronnie negatywnym i krytycznym charakterze i nie potrafi wytworzyć żadnej konkretnej i pozytywnej wizji, jest natomiast wielkim uproszczeniem,

¹² R. Tokarczyk, *Paradygmat utopizmu w zmaganiach z paradygmatem realizmu*, [w:] *Oblicza utopii, obłudy i załamania I*, red. W. Łysiak, Poznań 2013, s. 25.

¹³ Ibidem, s. 43.

¹⁴ M. M. Leś, *Fantastyka socjologiczna. Poetyka i myślenie utopijne*, MMVII, Białystok 2008, s. 15.

¹⁵ Ibidem, s. 16.

nieuwzględniającym rozmaitych wewnętrznych starć, jakie występowały w tradycji utopijnej – na przykład między wizjami o charakterze wiejskim i miejskim, nie wspominając o projektach, w których to nie szczęście, ale wolność stanowiła naczelną wartość utopijną¹⁶.

W ostatniej, III części Łukasz Stefaniak sporo uwagi poświęca też zagadnieniom doktrynalnym, ujmowanym w zależności od poszczególnych tytułów poszczególnych rozdziałów, w aspektach modernizmu i postmodernizmu (w rozdziale 1), następnie rewolucji (w rozdziale 2) oraz kontekście współczesnej globalizacji w wymiarze: ekonomicznym, politycznym czy cywilizacyjno-kulturowym (w rozdziale 3). W zakresie doktryn polityczno-prawnych analizował z punktu widzenia utopizmu takie doktryny i ideologie, jak: komunizm, faszyzm, nazizm oraz jako doktryny postmodernistyczne: liberalizm i anarchizm. W tym celu odwołał się chociażby do jednych z pierwszych polskich monografii Aleksandra Świętochowskiego¹⁷, przedwojennej książki Stefana Boratyńskiego¹⁸ oraz innych prac wielu współczesnych, jak np.: autorstwa Jana Baszkiewicza¹⁹, Andrzeja Walickiego²⁰, Henryka Olszewskiego i Marii Zmierczak²¹, Marka Maciejewskiego²² czy Romana A. Tokarczyka²³. Jednakże przy omawianiu komunizmu Autor mógłby dodatkowo powołać się na nowsze pozycje z zakresu szeroko ujmowanej historii doktryny bolszewizmu rosyjskiego, również w kontekście globalizacji: *Rosja XX wieku. Od utopii komunistycznej do rzeczywistości globalistycznej*²⁴, następnie dzieła Andrzeja Walickiego: *Marksizm i skok do królestwa wolności. Dzieje komunistycznej utopii*²⁵,

¹⁶ F. Jameson, *Archeologie przyszłości. Pragnienie zwane utopią i inne fantazje naukowe*, przeł. M. Płaza, M. Frankiewicz, A. Misk, Kraków 2011, s. 171.

¹⁷ A. Świętochowski, *Utopie w rozwoju historycznym*, Kraków 1910.

¹⁸ S. Boratyński, *Doktryny polityczne. Problem celu państwa*, Warszawa 1939.

¹⁹ J. Baszkiewicz, *Wolność, równość, własność. Rewolucje burżuazyjne*, Warszawa 1981; idem, *Nowy człowiek, nowy naród, nowy świat. Mitologia i rzeczywistość rewolucji francuskiej*, Warszawa 1993; idem, *Historia Francji*, Wrocław 1995.

²⁰ A. Walicki, *W kręgu konserwatywnej utopii. Struktura i przemiany rosyjskiego słowianofilstwa*, Warszawa 1964.

²¹ H. Olszewski, M. Zmierczak, *Historia doktryn politycznych i prawnych*, Poznań 1994; zob. także: M. Zmierczak, *Ideologie totalitarne: faszyzm i narodowy socjalizm*, [w:] *Totalitaryzm a zachodnia tradycja*, red. M. Kuniński, Kraków 2006, s. 160–188; eadem, *Pojęcia „socjalizm” i „narodowy socjalizm” w mówach agitacyjnych Hitlera w latach 1925–1933*, [w:] *Studia nad faszyzmem i zbrodniami hitlerowskimi XXIX*, „Acta Universitatis Wratislaviensis” 2007, nr 2962.

²² M. Maciejewski, *Rozwój narodowosocjalistycznej ideologii w Niemczech po I wojnie światowej*, „Studia nad faszyzmem i zbrodniami hitlerowskimi” VII; idem, *Ruch i ideologia narodowych socjalistów w Republice Weimarskiej. O źródłach i początkach nazizmu 1919–1924*, Warszawa–Wrocław 1995.

²³ R. A. Tokarczyk, *Polska myśl utopijna. Trzy eseje z dziejów*, Lublin 1995.

²⁴ Zob. *Rosja XX wieku. Od utopii komunistycznej do rzeczywistości globalistycznej*, red. J. Żołotowski, Kraków 2004.

²⁵ A. Walicki, *Marksizm i skok do królestwa wolności. Dzieje komunistycznej utopii*, Warszawa 1996.

Adama Bosiackiego: *Utopia, władza, prawo. Doktryna i koncepcje „bolszewickiej” Rosji 1917–1921*²⁶, Rafała Stobieckiego: *Bolszewizm a historia: próba rekonstrukcji bolszewickiej filozofii dziejów*²⁷ oraz klasyczną już monografię z kolei o niemieckim nazizmie i III Rzeszy – Franciszka Ryszki, zatytułowaną: *Państwo stanu wyjątkowego*²⁸.

Innym ważnym z punktu widzenia historii doktryn polityczno-prawnych problemem poruszonym przez Łukasza Stefaniaka w tej części są rewolucje. Wśród nich znajdują się opisy, chronologicznie je ujmując: rewolucji francuskiej, październikowej, kubańskiej, kulturalnej w Chinach, naukowej oraz seksualnej. Należy się zastanowić nad tym, dlaczego Autor nie zaczyna od doktryny (ideologii) rewolucji amerykańskiej, którą również można powiązać z utopizmem i liberalizmem, jako zagadnieniami omawianymi w pracy²⁹. Powyższe stanowisko utwierdzić mogą zapisy z dwóch najważniejszych aktów wydanych w czasie walki o niepodległość 13 kolonii: Deklaracji Niepodległości z 4 lipca 1776 r. oraz Konstytucji Stanów Zjednoczonych Ameryki z 17 września 1787 r. Sygnatariusze Deklaracji uważali za oczywiste następujące prawdy: że wszyscy ludzie stworzeni zostali jako równi sobie, że Stwórca wyposażył ich w pewne niepozbyszalne prawa, że wśród nich są prawo do życia, do wolności i **poszukiwania szczęścia**³⁰. Natomiast we Wstępie do Konstytucji pojawia się zapis: „My, naród Stanów Zjednoczonych, w celu powołania doskonalszego związku, ustalenia sprawiedliwości, zapewnienia pokoju wewnętrznego, zabezpieczenia wspólnej obrony, poparcia ogólnego dobrobytu i utrzymania dobrodziejstw wolności dla nas i dla naszej potomności uchwalamy i ustanawiamy niniejszą konstytucję dla Stanów Zjednoczonych Ameryki”³¹.

Dodatkową sugestię do treści zawartych w tym rozdziale stanowi kwestia odwołania się do praktyki wykorzystania utopii komunistycznej w takich krajach, jak Koreańska Republika Ludowo-Demokratyczna, do dziś trwająca w swojej politycznej ideologii pod rządami „Kimów”, jak wspomniana w książce Kuba pod rządami Fidela Castro oraz Demokratyczna Kampu-

²⁶ A. Bosiacki, *Utopia, władza, prawo. Doktryna i koncepcje „bolszewickiej” Rosji 1917–1921*, Warszawa 1999.

²⁷ R. Stobiecki, *Bolszewizm a historia: próba rekonstrukcji bolszewickiej filozofii dziejów*, Łódź 1998.

²⁸ F. Ryszka, *Państwo stanu wyjątkowego. Rzecz o systemie państwa i prawa Trzeciej Rzeszy*, Wrocław–Warszawa–Kraków–Gdańsk 1974.

²⁹ Por. H. Olszewski, M. Zmierczak, op. cit., s. 183–186; G. L. Seidler, *Przedmarksowska myśl polityczna*, Kraków 1985, s. 545–546; L. Dubel, J. Malarezyk, *Historia doktryn polityczno-prawnych*, Lublin 2001, s. 223–227; J. Justyński, *Historia doktryn polityczno-prawnych*, Toruń 2004, s. 258–264; A. Sylwestrzak, *Historia doktryn politycznych i prawnych*, Warszawa 2011, s. 215–216; *Słownik historii doktryn politycznych*, red. K. Chojnicka, M. Jaskólski, t. 5: R–Ś, Warszawa 2012, s. 113–116.

³⁰ Zob. *Historia państwa i prawa. Wybór tekstów źródłowych*, red. B. Lesiński, Poznań 1995, s. 183.

³¹ Ibidem, s. 185.

cza pod rządami tzw. Czerwonych Khmerów i Pol Pota. Przykład tej ostatniej jest chyba najbardziej przerażającą wizją urzeczywistnienia utopii komunistycznej.

Książka Łukasza Stefaniaka *Utopizm: źródła myślowe i konsekwencje cywilizacyjne* wpisuje się znakomicie w tradycje polskich badań nad problematyką utopii. Choć Autor powołuje się najczęściej na poglądy Henryka Kieresia, Mieczysława A. Krąpca i Feliksa Konecznego, to jednak można w tekście zauważyć odwołania do Władysława Tatarkiewicza i jego traktatu *O szczęściu, Filozofii utopii* – Ireny Panków, *Od utopii do antyutopii* – Anieli Kowalskiej, oraz prac wspomnianych wcześniej Romana A. Tokarczyka i Marii Zmierczak. Na osobną uwagę godną podkreślenia zasługuje odwoływanie się przez niego do publikacji obcojęzycznych, i to nie tylko tłumaczonych na język polski. Jeszcze większym wkładem Autora w ten szeroko ujęty dorobek mogłoby być odwołanie się do wydawanych w różnych językach tekstów o utopiach w ramach międzynarodowego czasopisma z serii: *Utopia and Utopianism* – w języku angielskim jako „*Utopian Studies Journal*”³².

W poglądach Łukasza Stefaniaka wyraźnie widać wpływy społecznej myśli Kościoła, która jest krytyczna wobec wszelkich odmian socjalizmu i rewolucji jako przejawów: nagłych, zasadniczych, gwałtownych, a przy tym często krwawych zmian zachodzących w realnym świecie społecznym, w tym prawnym³³. Koniecznie trzeba wspomnieć o stanowczym i w pełni uzasadnionym stanowisku krytycznym Autora wobec utopizmu. Bardzo mocnym akcentem w tej sprawie są uwagi Łukasza Stefaniaka zawarte w *Zakończeniu*, a podsumowujące dotychczasowy tok jego rozumowania. Potwierdzają one jego stanowisko, że utopijny model antropologiczny stanowi opozycję wobec właściwie zdeterminowanej natury ludzkiej, ujmującej człowieka jako byt integralny, czyli osobę (s. 206). Umiejscawia to stanowisko Autora w ramach personalizizmu, który odróżnia podejście do człowieka jako osoby od człowieka jako jednostki. Następnie uważa on, „iż u źródeł myślenia utopijnego tkwi idealizm filozoficzny. Natomiast opisy konsekwencji cywilizacyjnych dowodzą, że budowanie społeczeństw na podstawie założeń utopii prowadzi do jawnej lub ukrytej formy totalitaryzmu. Filozofia krytyczna, która zrodziła ide-

³² Zob. także tytuły w innych językach: *Studi Utopici*: „Rivista di Studi Utopici”, *Estudios Utópicos*: „Revista de Estudios Utópicos”, *Utopische Studien*: „Zeitschrift für Utopische Studien”, *Études utopiques*: „Revue d'Études Utopiques”, Wydawnictwa: the University Book: ISSN 1886-4120. Magazyn utp jest specjalistycznym wydawnictwem prowadzącym badania akademickie nad utopiami. Zamiarem twórców magazynu jest pogłębianie wiedzy na temat utopii od starożytności grecko-rzymskiej, aż po dzień dzisiejszy. Utp jest otwarty na uczestnictwo nauczycieli akademickich zainteresowanych teoriami tworzenia doskonałych pod względem politycznym i ekonomicznym – harmonijnych wspólnot, w których obywatele będą czuli się szczęśliwie, <http://www.utopiaandutopianism.com/>.

³³ Por. H. J. Berman, *Prawo i rewolucja. Kształtowanie się zachodniej tradycji prawnej*, przeł. S. Amsterdamski, Warszawa 1995, s. 15-24.

alizm (na niwie społecznej utopizm), po przeniknięciu do ideologii socjalistycznych buduje „**cywilizację śmierci**» [podkreślenie moje]” (s. 206). Według Łukasza Stefaniaka odpowiedzią na utopijną „inżynierię społeczną”³⁴ jest „**cywilizacja miłości**” [podkreślenie moje], wyrażająca się w nawiązaniu do poglądu Mieczysława A. Krąpca³⁵, w następującym czwórmianie: 1) prymatu osoby nad rzeczą; 2) prymatu etyki (postępowania moralnego) nad techniką; 3) prymatu „bycia” nad posiadaniem; 4) prymatu miłosierdzia nad sprawiedliwością (s. 206). Z jednej strony mamy tutaj wpływ etyki chrześcijańskiego miłosierdzia i ochrony życia każdej osoby obdarzonej godnością; z drugiej natomiast strony odwołanie się do imperatywu praktycznego Immanuela Kanta (1724–1804)³⁶, o czym Autor jednak nie wspomina, pisząc przecież, że: „nigdy nie można traktować człowieka jako środka do realizacji celu” (s. 206).

W powyższym kontekście samą propozycję Autora można uznać, w mniejszym lub większym stopniu, również za idealistyczną, a nawet utopijną. Choć miłość jest czymś realnym, zwłaszcza w relacji interpersonalnej o podłożu moralnym: osoba–osoba (człowiek–człowiek), to jednak odnośnie do szerszego kontekstu społecznego pozostaje wizją jedynie możliwą do urzeczywistnienia, a nie już urzeczywistnioną czy mogącą się całkowicie pomiędzy wszystkimi ludźmi spełnić.

A zatem moim zdaniem o wiele łatwiej jest jednak utopizm krytykować, niż próbować go bronić. Wydawać by się mogło, iż najlepszym jak dotąd sposobem obrony różnych utopii jest ciągle ich czytanie, wciąż głębsza analiza, w nich samych bowiem tkwi sens ideowy utopii oraz źródła ich krytycyzmu. W powyższym kontekście najskuteczniej przed krytyką utopie obronią się same. W rezultacie takiego rozumowania, nieuchronnie dojdziemy do wniosku, iż broniąc utopizmu, bronimy idealizmu. A to wydaje się równie słuszne na gruncie ogólnej refleksji filozoficznej, jak opowiadanie się po stronie realizmu. Niemniej jednak chciałbym w tym miejscu zacytować najważniejszy fragment klasyka literatury romantycznej Johanna Wolfganga Goethego z jego *Fausta*, a związany z wizją doskonałej wspólnoty ludzkości:

To byłoby zwieńczeniem dzieła:
Milionom istnieć świat do zamieszkania
Wolny, acz niezbyt pewny się odsłania.

³⁴ Por. K. R. Popper, *Spółczesność otwarte i jego wrogowie*, t. I: *Urok Platona*, przeł. H. Krahelska, Warszawa 1993, s. 44–47.

³⁵ Por. M. A. Krąpiec, *Odzyskać świat realny*, [w:] *Dzieła*, t. XXIII, Lublin 1999.

³⁶ Imperatyw praktyczny brzmi: „Postępuj tak, byś człowieczeństwa tak w twej osobie, jako też w osobie każdego innego używał zawsze zarazem jako celu, nigdy tylko jako środka”. I. Kant, *Uzasadnienie metafizyki moralności*, przeł. M. Wartenberg, Warszawa 1984, s. 62.

Zielone, żyzne pola; człowiek, trzody
Z nadzieją patrzą na najnowszą ziemię,
Której tamami przed naporem wody
Broni odważnie pracowite plemię.
Raj wewnątrz rozpościera się, tu w głębi,
A z zewnątrz morze dąsa się i kłębi,
Wspólnota śpiesznie łąta zaś wyłomy,
Którymi żywioł ciśnie się łakomy.
Tak, tak, w ten pewnik wierzę dziś niezbiecie –
To cała mądrość na tym globie:
Temu w wolności przysługuje życie,
Kto co dzień ją zdobywać musi sobie.
Dzieciom, mężczyznom, starcom – schodzą lata.
Chcę widzieć mrowie, że się trudzi:
Na ziemi wolnej stać wśród wolnych ludzi.
Przelotnej mógłbym rzec godzinie:
Zatrzymaj się, o piękna chwilo!
Ślad moich dni już nie przeminie
Śród wieków, co się oczom myślą.–
Tak wzniosłe mając szczęście zapewnione,
Najwyższą chwilę życia dzisiaj chłonę³⁷.

Pomimo kilku krytycznych uwag, związanych raczej z wątpliwościami, które nasunęły się po przeczytaniu omawianej lektury, należy z całą powagą stwierdzić, iż od czasów takich polskich monografii na temat utopii, jak chociażby dzieło Jerzego Szackiego³⁸, nie było w Polsce pracy tak interesującej. Niniejsza pozycja wydaje się jednym z najlepszych filozoficznych opracowań tytułowego zagadnienia. Skłania do głębszej refleksji, i to nie tylko filozoficznej, na temat utopii i utopizmu. Posiada przy tym czytelną i nowatorską systematykę. Z całą pewnością można ją polecać jako podstawową lekturę zarówno dla zainteresowanych utopiami filozofów i socjologów, jak i w pewnych fragmentach także dla historyków idei oraz specjalistów z zakresu doktryn polityczno-prawnych, wykładanych chociażby na wydziałach prawa. Największą zaletą opracowania Łukasza Stafaniaka jest jego jednoznacznie krytyczne stanowisko wobec utopizmu i jego cywilizacyjnych konsekwencji, które to uzasadnia w sposób naukowy i stanowczo go broni.

³⁷ J. W. Goethe, *Faust. Tragedia*, przeł. A. Pomorski, Warszawa 1999, s. 486–487. W filmie Ridleya Scotta: *Królestwo Niebieskie* (*The Kingdom of Heaven*) z 2005 r., w kuźni głównego bohatera Baliana z Ibelinu wisiła paremia: „**Nikim jest ten, co nie ulepsza świata**” [podkreślenie moje].

³⁸ Por. J. Szacki, *Utopie*, Warszawa 1968; idem, *Spotkania z utopią*, Warszawa 1980.

Fot. 1. Z okładki recenzowanej książki – obraz P. Bruegela: Kraina lenistwa z 1567 r.

Fot. 2. Wizja Nowej Harmonii Roberta Owena – obraz F. Bate'a z 1838 r.

Bibliografia

- Andres S., *Utopia jest w nas*, przeł. I. Zaleska, Warszawa 1982.
- Baszkiewicz J., *Historia Francji*, Wrocław 1995.
- Baszkiewicz J., *Nowy człowiek, nowy naród, nowy świat. Mitologia i rzeczywistość rewolucji francuskiej*, Warszawa 1993.
- Baszkiewicz J., *Wolność, równość, własność. Rewolucje burżuazyjne*, Warszawa 1981.
- Bauman Z., *Socjalizm. Utopia w działaniu*, przeł. M. Bogdan, Warszawa 2010.
- Berman H. J., *Prawo i rewolucja. Kształtowanie się zachodniej tradycji prawnej*, przeł. S. Amsterdamski, Warszawa 1995.
- Boratyński S., *Doktryny polityczne. Problem celu państwa*, Warszawa 1939.
- Bosiacki A., *Utopia, władza, prawo. Doktryna i koncepcje „bolszewickiej” Rosji 1917–1921*, Warszawa 1999.
- Cioran E., *Historia i utopia*, przeł. M. Bieńczyk, Warszawa 2008.
- Dubel L., Malarczyk J., *Historia doktryn polityczno-prawnych*, Lublin 2001.
- Eisenstadt S. N., *Utopia i nowoczesność: porównawcza analiza cywilizacji*, przeł. A. Ostolski, Warszawa 2009.
- Goethe J. W., *Faust. Tragedia*, przeł. A. Pomorski, Warszawa 1999.
- Historia państwa i prawa. Wybór tekstów źródłowych*, red. B. Lesiński, Poznań 1995.
- Jameson F., *Archeologie przyszłości. Pragnienie zwane utopią i inne fantazje naukowe*, przeł. M. Płaza, M. Frankiewicz, A. Misk, Kraków 2011.
- Justyński J., *Historia doktryn polityczno-prawnych*, Toruń 2004.
- Kant I., *Uzasadnienie metafizyki moralności*, przeł. M. Wartenberg, Warszawa 1984.
- Kołakowski L., *Sens ideowy pojęcia lewicy*, [w:] *Pochwała niekonsekwencji. Pisma rozproszone z lat 1955–1968*, t. 2, Przedmowa, wybór i opracowanie Z. Mentzel, Warszawa 1989.
- Kornatowski W., *Wstęp*, [w:] F. Bacon, *Nowa Atlantyda*, przeł. i oprac. W. Kornatowski, Warszawa 1954.
- Krąpiec M. A., *Odzyskać świat realny*, [w:] *Dzieła*, t. XXIII, Lublin 1999.
- Kuźmich K., *Prawo w utopii komunistycznej. Zarys problematyki*, „Zeszyty Prawnicze” 2011, nr 11.4.
- Kuźmich K., *Realizacja utopii*, [w:] *Tolerancja*, red. M. Szyszkowska, T. Kozłowski, Warszawa 2003.
- Leś M. M., *Fantastyka socjologiczna. Poetyka i myślenie utopijne*, MMVII, Białystok 2008.
- Maciejewski M., *Rozwój narodowosocjalistycznej ideologii w Niemczech po I wojnie światowej*, „Studia nad faszyzmem i zbrodniami hitlerowskimi” VII.
- Maciejewski M., *Ruch i ideologia narodowych socjalistów w Republice Weimarskiej. O źródłach i początkach nazizmu 1919–1924*, Warszawa–Wrocław 1995.
- Olszewski H., Zmierzak M., *Historia doktryn politycznych i prawnych*, Poznań 1994.
- Popper K. R., *Spółczesność otwarta i jego wrogowie*, t. I: *Urok Platona*, przeł. H. Krahelska, Warszawa 1993.

- Rosja XX wieku. Od utopii komunistycznej do rzeczywistości globalistycznej*, red. J. Zołotowski, Kraków 2004.
- Ryszka F., *Państwo stanu wyjątkowego. Rzec o systemie państwa i prawa Trzeciej Rzeszy*, Wrocław–Warszawa–Kraków–Gdańsk 1974.
- Seidler G. L., *Przedmarksowska myśl polityczna*, Kraków 1985.
- Słownik historii doktryn politycznych*, red. K. Chojnicki, M. Jaskólski, t. 5: R-Ś, Warszawa 2012.
- Stefaniak Ł., *Utopizm: źródła myślowe i konsekwencje cywilizacyjne*, Lublin 2011.
- Stobiecki R., *Bolszewizm a historia: próba rekonstrukcji bolszewickiej filozofii dziejów*, Łódź 1998.
- Sylwestrzak A., *Historia doktryn politycznych i prawnych*, Warszawa 2011.
- Szacki J., *Spotkania z utopią*, Warszawa 1980.
- Szacki J., *Utopie*, Warszawa 1968.
- Świętochowski A., *Utopie w rozwoju historycznym*, Kraków 1919.
- Teilhard de Chardin P., *The Future of Man*, przeł. na ang. N. Denny, London 1964.
- Tokarczyk R., *Paradygmat utopizmu w zmaganiach z paradygmatem realizmu*, [w:] *Oblicza utopii, obłudy i załamania I*, red. W. Łysiak, Poznań 2013.
- Tokarczyk R. A., *Polska myśl utopijna. Trzy eseje z dziejów*, Lublin 1995.
- Walicki A., *Marksizm i skok do królestwa wolności. Dzieje komunistycznej utopii*, Warszawa 1996.
- Walicki A., *W kręgu konserwatywnej utopii. Struktura i przemiany rosyjskiego słowianofilstwa*, Warszawa 1964.
- Zmierzak M., *Ideologie totalitarne: faszyzm i narodowy socjalizm*, [w:] *Totalitaryzm a zachodnia tradycja*, red. M. Kuniński, Kraków 2006.
- Zmierzak M., *Pojęcia „socjalizm” i „narodowy socjalizm” w mowach agitacyjnych Hitlera w latach 1925–1933*, [w:] *Studia nad faszyzmem i zbrodniami hitlerowskimi XXIX, „Acta Universitatis Wratislaviensis”* 2007, nr 2962.